

(Бабусине оповідання)

I

Снігом віконечко наше забило... Завірюха... Як то нашим тепер серед шляху? Ростіть скорійш, хлоп'ята, на підмогу татусеві. І матері нема щось довго з річки. Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти в теплому запічку за старими головами... А як я осталась на світі малою сиротиною — всякої нужди дознала. Яка то, боже мій, давня давнина, а коротенький час дівоцький наче мені вчора змигнувсь... Тепер, що ні почую, забуваю, а крізь ті молодощі дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозору. Так, як оце ви обсіли мою куделю,— щоб були здоровенькі,— так було й я зимою граюсь ляльками при своїй бабусі... Дай їй, господи, всі митарства пройти та й не зупинитись!

Древня була моя бабуса-покійничка,— ще то з тих старосвітських людей, що шведчину й усякі невпокої козацькі своїми очима бачили. Тоді, діточки, на Вкраїні велось не по-нашому. Що страшно, то страшно було слухати, а серце линуло голубом у ту старовину невпокійну. Козаки були козаками, дітоньки — одно слово: скрізь пахло волею; земля була розкішна; риби в воді, звіря в гаях — аби охота ловити; і трави були буйніші; здається, й сонце сіяло краще на святому небові,— далебі, дітки! Тим-то й бабуса-покійничка було каже: "Не стає, не стає, моя дитино, таких дівчат і козаків на Вкраїні, як за мого були дівування".

II

Найчастійш було споминає про Марусю Ковбанівну, що такої краси, каже, і світ настав — не бувало. Я, каже, була ще підлітком, то мені її коло церкви показували здалеку. До неї й приступити, каже, було страшно; така велична. Кунтуш на їй — самі златоглави, коралі на їй — усі в дукачах. Давнього була роду козацького Маруся Ковбанівна,— то ніхто не вбереться краще її між люде. І козаки-молодики її жахались, не

то що. Очима поводить — наче душу з тебе виймає: все б їй розказав, не потаїв би й гріха перед нею. Владична, справді, каже, владична була краса в Ковбанівни.

Батько її Ковбаня отаманував у Січі і все море сплавав, поринаючи на дно за дорогими тими дукатами й коралями,— так-то люде було славлять. А то ще було кажуть, що він по той бік Дніпра у Польщі якимись козаками орудував та й у нашу сторону якимось прибився. Непрístupний був чоловік старий Ковбаня,— і жінка од його не довідалась, хто він і що він, і звідкіля він, і як він.

III

Така ж і дочка в його викохалась. Старий спочив уже на цвинтарі, молодую дівчиною покинув свою Марусю. Молоде ж було, а горде й потайне, крий боже! Було й на улицю між дівчат не вийде, тільки хіба коло криниці, як зустріне котору, трошки постоїть, словом ласкавим перекинеться. І в будень було дукачі носить; стане против сонця — королівна, та й годі! Вже й дівчата було кажуть, що в неї й вода з відер наче срібло ллється. А козаки ж тоді були не наших парубків — войовники, хоробрі молодці, а боялись до неї залицятись.

Така була та Маруся Ковбанівна. Скине оком — наче до тебе заговорить, а заговорить — наче заграє. Який би то і козак був, щоб до неї з жартами, з прикладками! Такого не було й на всій Гетьманщині, здавалось.

Отак було розказує мені бабуся. Як ось, каже, пішла чутка поміж дівчатами, що любить Маруся з Прохором Осауленком, та й любить певне; і в вишневім садку їх бачили проти місяця, і старосвітську скиндячку Марусину пізнали в Прохора в ковнірі. Любить. А Прохор Осауленко був козак не з величних; щира душа, себе на сміх не подасть, та й годі. Були козаки на селі против його — що волохаті туркоти против голуба. Отже порай, укажи дівоцькому серцю! Покохала Маруся Прохора

— і мов та хmeliна коло його в'ється. Що горда, то й горда, а він спогляне — і очиці спустить; всі вже помітили, і ото вже хвалились: "Будемо ж добре та й добре гуляти на весіллі! Нехай господь парує, коли собі прийшлись до пари!"

IV

А багатирка була Марусина мати з Діда-прадіда: у неї в світлиці під столом були закопані ще якісь пилявські гроші, то сподівались гульні на всю Гетьманщину. Прохор був собі так, небагатий козак: його панотець на осаульстві батьківщину надполовинив, щоб то од значного товариства не одрізнатись; так, отже, його Прохоркові пара випадала якраз до поправи. Чи дивувався ж хто, чи ні, як та гординя, Маруся Ковбанівна, хлопця собі принадила,— а може, хто й завидував Осауленкові, як то він доступивсь до такої кралі, аж тут по селу гряхнула інша чутка поміж молодіжжю: Прохор Осауденко до вбогої сироти Оринки Лободівни горнеться. Чи вона його як уразила в серце, та гордівниця, чи він роздумавсь, а вже проводить з юлиці Оринку до самої хати, і вона на його квітками з города середу дня кидає.

V

Що ж наша Ковбанівна?.. То була мовчазлива, а то ще гірша стала; мов малювання яке пишне, сидить було на лаві в матері. У неділю було зайдемо до старої Ковбанихи на отченаш, то й Маруся, вернувшись із церкви, увійде в світлицю та, не скидавши блават своїх і золотого дівоцького кораблика, так і сяде коло віконця. Сонечко вдарить по тих дукачах препишних, по тому брузументі сутозолотому... сяє Маруся — квітка квіткою! Ще задумається трохи; брівоньки ті якось ніби насупить, — аж чогось сум бере, на неї дивлячись: важке щось на думці в неї, а краса її грізна якась ізробилась...

А до неї — проч ували ми глухо — залицявся, через свого осаульця, сотник, старий Байдак. Удівець був і бездітний, а грошей сила, то нехай

би, каже, кому-небудь після мене досталось. Одказала Маруся: "Хіба я зроду грошей не бачила?"

Не зважився пан сотник і старости присилати, щоб не скепкувала вродлива Ковбанівна. Коли ж чуємо — по селу туркіт, туркіт. Сам сотник ридваном курить до вдовиної хати. З ким родичі поважні у ридвані. Козацтва купа комонником — пишно й гучно завітав пан сотник до Ковбанихи.

VI

Тут же ми, каже бабуса, дивуємось тому поїзду, а тут дівчата як гукнуть по селу:

Ішли дружечки у три рядочки,

Ориночка та й попереду!..

Дівич-вечір збирає вже Орина Лободівна: хустки подавала За Прохора Осауленка. Так от що воно єсть — той сотницький поїзд: се ж наша краля хоче весілля весіллям заломити, місяця сонцем загасити!.. Так і єсть! Маруся, мов зоря красна, то в одну, то в другу хату до свого роду, до близьких сусід і приятелів — на дівич-вечір дружок збирати. Вся в золоті, в шовках. Там одна плахта — павине перо — пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема. А сукня ж то з золотими усами!.. Вже справді так було як співають:

Ішла дівчина через бір,

А на їй сукня в вісім піл.

Як стала сукня сіяти,

Стала діброва палати...

Народ так і поринув до Ковбанишиної хати. А в Ковбанихи — всі знали — в льоху стоїть дві бочки старої оковитої, що ще Ковбаня спустив у льох про весілля любої доні, та дві бочки меду, що зовуть п'яне чоло, або спотикач,— такого, що од одного кубка спотикатимешся. Оце ж уже козацтво познімало з себе пояси і на поясах ті всі бочки витягують і ставлять на зеленому моріжку, поклавши під бочки колодязну цямрину, щоб краще було точити. Чутка така пішла (як ті люде зараз і довідались!), що стара Ковбаниха покине будиночок і дворище своє, до сотника з дочкою і з усею худобою в хутір його Піжмурки перебереться, то всі трунки на весіллі добрим людям вичастує. А се, батче, воля така Марусина була, щоб і мати не жила в нелюбому їй селі.

VII

Що ж то за весілля скоїлось, то й сказати не можна! Уся сотня гуляла три дні і три ночі; самих порохів дві мірки вистреляли. Гармати до вдовиної хати попривозили. Родичі молодої з гармат у воротах стріляли, а козацтво знов з гарматами та з самопалами молодої добувало. Сотник верхи, сивий як голуб, у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом, а кінь під ним сірий, як рябець, кінь турецький,— такий кінь, що й старий на йому молодим здається. Так через гармату й перескочив.

А як до вінця їхали, то — господа мій! — вісьмерик волів З Піжмурок пригнали, таких, що кожна пара незчисленні гроші коштує. Сотник у чумацтві кохався. Та ще привезли якогось німецького воза, довжелезного, що й у дворі не зміститься, та того воза самими киндяками й вислали, аж по люшнях, по колесах теліпається, на війя киндяк лягає, а волам роги, як те вільце, червоними та блакитними широченними стрічками ввили, вінки з дубового листу та з золотих гвоздиків на шиї волам повішали. То були пишні воли, що вола аж до Землі звисають, а то — наче вві сні тобі ввиджується. Князь із молодою княгинею сидять високо на тому возі, а навкруги свахи, дружки, світилка

з мечем і музики; козацтво верхи, і спереду і ззаду. Простягся поїзд до самої церкви.

VIII

І то ж то в церкві було всім диво, що дві парі разом будуть вінчатися: Маруся Ковбанівна з сотником Байдаком, а Орина Лободівна з Осауленком Прохором. Справді, каже бабуса, як сонце погасить місяця на небі, так Маруся погасила і красою, і пихою багатою нелюбу їй пару. Хто бачив її в церкві-не всяке протовпилось, і я, каже бабуса, тільки коло церкви стояла та на ті воли дивилась, та дивом дивувала, що зроду таких волів з такими пишними рогами не бачила... Так хто бачив, кажу, Марусю в церкві, вжахалися з її краси дивної. Біла якась вона зробилась, тільки трошки краски по щоках розливалось та губоньки аліли; та ще лучча, ще краща, ніж було як з Осауленком любиться. Очі сяють як Зорі, — справді, кажуть, як зорі ті очі сяли. Згорда позирала на Осауленка і на його Орину, сироту вбогу. Та, як голубка полохлива, до свого подружжя хилилась. І Осауленкові було якось ніяково. Бог його вже знає, що в його на душі було тоді, а послі об'явилося... Нехай господь од такого боронить всякого чоловіка хрещеного... Бодай би лучче такого й не чувати!

IX

Одгуляли весілля, випроводили молодих у Піжмурки. Приданки біснувались іще з тиждень, переїжджаючи то до вдови Ковбанихи, то до сотника Байдака. Меди й наливки лились у його річкою. Далі все затихло. Ковбаниха вибралась до зятя. Ще, може, минула неділя чи й друга, а там і виявилось лихо, що під те веселе бенкетування наклінулось. Тяжке, дітки мої, лихо буває з того, як яка людина вродиться горда та пишна! Нема чоловікові щастя, в кого жінка буде гординя; нема й жінці добра, коли в чоловіка невгамоване гордее серце. Осауленкові, як він ще залицявся до Марусі чи любився з нею, просто сказати,— здалось, що вона, та Маруся, краса мальована, багатирка пишна, що вона ним гордує, що вона з милості ніби тільки до його свою вквітчану, золотом повиту голову схиляє. Бог їх знає, яке там слово між ними бовкнуло,

тільки він засумував тяжко, трохи, кажуть, сам собі смерті не заподіяв, а далі — постривай же — взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі — постривай же! — та й переказала сотникові: приїзди за рушником. "Бодай вас, мої безталанночки! — каже було бабуса.— Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з добрим розумом мали!.. Самі себе занапастили, мовчки собі по ямі викопали!.." Ось слухайте, що сталося.

Х

Ранком восени, тільки що сонечко почало по красному рідкому листячку сіяти, дивляться люде: по селу йде наша пані сотничка, та в чому ж вона убрана? Сукні на її сукнями, а коса розплетена по вітру має і на голові вінок із сухих васильків та чорнобривців, що за сволоками по світлицях затикають. От з того хатнього зілля вона, бідолашна, вінок собі сплела і біжить, як та рибонька в'ється, до Осауленкової хати. Осауленко наче ждав її,— вийшов назустріч. Побачив — і зарідав як мала дитина. Люде обступили безталаночку божевільну, а вона просить їх на весілля, кланяється... Що ж то були за жалощі! Краса її не змінилась, личко горить, очиці сяють, та страшно було на неї дивитись.

Вийшла й нещаслива Орина з хати, нічого й не каже, і чоловіка свого не впиняє, а той аж у сиру землю б'ється. Коли ж тут пан сотник іде... Похилився,— вже не той, що на весіллі був... зрозумів, якого собі щастя доскочив. Ласкавим, тихим словом почав свою молоду жінку благати, щоб додому вернулась. Вона наче й опам'яталась; схилила голову на білі руки, личко в долоні втопила,— повіз він її додому.

ХІ

Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, занудив світом несказанно. З лица спав, аж почорнів од великої туги, і все в пасіці з Дідом пасічником сидить. Воно то й треба було його помочі, щоб на зиму бджоли установити, так коли ж він і додому не навідається, там і ночує у

курені, і все — розказував опісля дід,— все мовчки плаче, а вночі встане і навкруги пасіки, мов неприкаяний, блукає. Не довго ж се й проволоклося. Казали добрі люде: "Бережіть ви сього чоловіка!" Та як його вберегти? То не дитина. Він і діло робить; і нікому важкого слова не скаже, і богу молиться, тільки знай мовчить та сумує, та чахне, мов свічка тане.

XII

На самого Наума,— каже бабуса,— що дітей люде до дяка оддають, ідуть наші селяне через греблю до церкви, аж дивляться: на стрижні Осауленкова шапка плавле. А в його була запорозька кабардинка з кабарди,— йому в Січі подарована, як горілку возив у Січ. Дивуються люде й жахаються: щось воно не добре віщує. Коли ж дівчата: "Гляньте, гляньте, вінок з сухих васильків та чорнобривців!" Справді, де взявся, вплив із-за осоки такий само вінок, як був на молодій сотничці. Почало бистриною шапку крутити, а тут вітрець повіяв... І сплилась шапка докупи з віночком, і попливли по стрижню в парі.

"Е, та се ж воно щось є тут негарне,— сказали старі люде. — А шукайте човна, давайте невода!" Закинули невід.— Так і єсть! Витягли їх у парі. Обнявшись, вони в воді лежали... Що то страху було на них дивитись, що то жалощів! Прибіг кіньми сотник, і теща з ним приїхала. Ну, вже тут і розказати не можна,— говорить було бабуса,— якого було плачу та лементу. Зараз їх і поховали: здобули в когось готову простору домовину. Над ставом, поміж вербами й поховали їх у одній домовині. Нехай їх уже господь хоч на тім світі не розлучає!